

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Herke Boglárka Luca

**Az egyedülálló anyák vélt jóléti érdekessége Magyarországon:
intézményrendszer, kormányzati diskurzus és társadalmi attitűdök**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Janky Béla
egyetemi docens

Budapest, 2021

Szociológia és Társadalompolitika Tanszék

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Herke Boglárka Luca

**Az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemessége Magyarországon:
intézményrendszer, kormányzati diskurzus és társadalmi attitűdök**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Janky Béla
egyetemi docens

© Herke Boglárka Luca

Tartalomjegyzék

I.	Kutatási előzmények, a téma indoklása	4
1.	A kutatási probléma	4
2.	Kutatási előzmények	7
2.1.	A célzott jóléti juttatások társadalmi legitimitása – Elméletek és megközelítések a társadalmi csoportok jóléti érdemességének vizsgálatára.....	7
2.2.	Az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemessége a CARIN érdemességi percepciók alapján	9
3.	A disszertáció céljai és a kitűzött célok relevanciája	11
4.	A disszertáció szerkezete és a kutatási kérdések.....	12
II.	A felhasznált módszerek	13
III.	Az értekezés eredményei.....	15
1.	Eredmények a magyar szociálpolitika szempontjából – Az egyedülálló anyák célzott jóléti támogatásának társadalmi legitimitása Magyarországon	15
2.	Eredmények az összehasonlító szociálpolitikai kutatás szempontjából.....	18
3.	Eredmények az érdemességkutatás szempontjából.....	21
IV.	Főbb hivatkozások.....	24
V.	A témakörrel kapcsolatos saját (ill. társszerzős) publikációk jegyzéke	26

I. Kutatási előzmények, a téma indoklása

1. A kutatási probléma

Az egyszülős háztartások az egyike a szegényég által leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportoknak, mind az Európai Unió, mind az OECD országaiban (Eurostat 2020; OECD 2018). Ezen háztartások többségében az anyák az egyedüli szülők, szegénységi kockázatuk pedig magasabb, mint az egyedülálló apáké. Az egyedülálló anyák kedvezőtlenebb helyzetét magyarázza, hogy jövedelmük átlagosan alacsonyabb, magasabb körökben a részmunkaidőben dolgozók aránya, és hosszabb időt töltenek gyermekgondozási szabadságon (European Institute for Gender Equality 2016, pp. 1-2). Szegénységi arányuk ugyanakkor jelentős nemzetközi eltéréseket mutat, mely különbségek nagymértékben függenek attól, hogy a jóléti rendszerek mennyire igyekeznek segíteni őket. Korábbi eredmények azt mutatják, hogy azok a jóléti államok a legsikeresebbek az egyedülálló anyák szegénységi kockázatának csökkentésében, ahol az univerzális jóléti transzferek kiegészülnek az egyedülálló szülőket célzó juttatásokkal (Morissens, 2018; Van Lancker és szerzőtársai, 2015).

A jóléti transzferek tehát kulcsfontosságúak az egyedülálló anyák szegénységének csökkentésében, ugyanakkor az, hogy a jóléti államok mennyire törekednek az egyedülálló anyák segítésére, releváns kérdés a nemi egyenlőség szempontjából is. Az egyedülálló anyák keresőképessége alacsonyabb a férfiakénál, miközben több gondozási teher hárul rájuk, így helyzetük a nők kiszolgáltatottságára is rávilágít, mely kevésbé látható a tradicionális családban élő nők esetében. A nők lehetősége arra, hogy önálló háztartást hozzanak létre és tartsanak fent, növeli a férfiyaktól való függetlenségüket: elválhatnak, illetve kiléphetnek egy számukra kedvezőtlen kapcsolatból, ezáltal csökkentve a háztartáson belüli erőszak és patriarchális viszonyok előfordulásának esélyét is. Mindezek alapján az egyedülálló anyák jóléti támogatása fokmérője annak is, hogy a jóléti rendszerek mennyire kívánják elősegíteni a nemek közötti egyenlőséget (Hobson, 1994; Orloff, 1993).

Mind a szegényég, mind a nemi egyenlőség szempontjából fontos kérdés tehát, hogy milyen megfontolások vezérlik a döntéshozókat, amikor az egyedülálló anyákat célzó juttatások kialakításáról és szintjéről döntenek. Korábbi kutatások egyrészt az országok jóléti berendezkedése – azon belül a férfi családfenntartó modellhez való kapcsolódása, valamint az anyák gyermekfelügyeleti szolgáltatásokhoz és munkához való hozzáférése – szerint vizsgálták az egyedülálló anyák számára nyújtott állami segítség nemzetközi eltéréseit (Duncan és

Edwards, 1997; Hobson, 1994; Kilkey, 2000; Lewis, 1997; Millar, 1996). Az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemessége kevésbé került a kutatások középpontjába, pedig az érdemességről alkotott percepciók jelentős szerepet töltenek be a jóléti rendszerek és juttatások formálódásában.

Az érdeemesnek vélt csoportok nagyobb valószínűséggel részesülnek nagylelkű, univerzális jellegű juttatásokban – mint a kedvezőtlenül, érdemtelennek megítélt csoportok –, mivel az ő támogatásuk nagyobb fokú társadalmi legitimitást élvez (Schneider és Ingram, 1993; van Oorschot és Roosma, 2017). Eszerint az egyedülálló anyák érdemességéről alkotott percepciók is magyarázhatják a számukra – és általánosságban az egyedülálló szülők számára – nyújtott állami segítség jellemzőit. A döntéshozók véleménye ugyanakkor el is térhet a közvélemény percepcióitól, és befolyásolhatja a közvéleményben kialakult percepciókat azzal, hogy egy csoportot érdeemesnek vagy érdemtelennek mutatnak be (Blum és Kuhlmann, 2019; Schneider és Ingram, 1993; Slothuus, 2007).

Az egyedülálló anyák jóléti érdemességét vizsgáló korábbi tanulmányok döntő többsége az 1990-es évekbeli Egyesült Királyságot és Egyesült Államokat vizsgálta (pl., Battle, 2019; Hancock, 2004; Phoenix, 1996), ahol a politikusok az egyedülálló anyákról kialakult képet eltorzítva szereztek társadalmi legitimitását az egyedülálló anyákat célzó jóléti segélyek visszavágására, és ahol az egyedülálló anyák stigmatizálása kiegészült a hagyományos családi értékeket népszerűsítő diskurzussal. A politikai és média diskurzus egyaránt állami segítségre érdemtelennek ábrázolta az egyedülálló anyákat, akik a diskurzus szerint szándékosan vállalták az egyedülálló szülőséget és a jóléti rendszernek való kitettséget a házasság és a fizetett munka helyett. Kevesebb figyelem jutott olyan jóléti rendszerek vizsgálatára, ahol az egyedülálló anyák jóléti érdemessége nem központi témája a közéleti diskurzusoknak, ugyanakkor kevésbé explicit diskurzusok szintén hozzájárulhatnak az egyedülálló szülők állami segítségének alacsony szinten tartásához.

Magyarország e tekintetben érdekes esetnek bizonyul, hiszen az egyedülálló anyák nincsenek stigmatizálva a közéleti diskurzusban, ugyanakkor a kormány a hagyományos családi értékek fontosságát és a tradicionális családok érdemességét hirdeti 2010 óta. A kormányzati diskurzus ez esetben tehát csak implicit módon érinti az egyedülálló anyák jóléti érdemességének kérdését, ugyanakkor az egyedülálló szülőket célzó juttatások rendszerében is változások következtek be 2010 óta. A családi pótlék, mely az 1950-es évek óta emelt szintű összeggel segítette az egyedülálló anyákat (az 1960-as évek végétől az egyedülálló apákat is),

folyamatosan elértéktelenedik 2008 óta, a kormány azóta nem emelte az összegét az infláció mértékéhez igazítva. Eközben a kormány bevezette a családi adókedvezmény rendszerét, mely nagyobb mértékű kedvezményt biztosít a jobb jövedelmű és több gyermekes családoknak, viszont nem célozza az egyedülálló szülőket nagyobb mértékű kedvezménnyel. A bekövetkezett változások megkérdőjelezik a hosszú múltra visszatekintő, stabil rendszerét az egyedülálló szülők állami támogatásának, valamint azt az elvet is, hogy az egyedülálló szülők több állami segítséget érdemelnek, mint a kétszülős háztartások. Az egyedülálló szülők csökkenő állami támogatása kiszolgáltatottabbá teszi az egyedülálló szülőket – és fokozottan az egyedülálló anyákat – a szegénységnek, valamint csökkenti az egyedülálló anyák lehetőségét arra, hogy önálló háztartást alakítsanak ki és tartsanak fent.

A felvázolt társadalmi kontextusban releváns kérdés, hogy a hagyományos családi értékek fontosságát hirdető kormányzati diskurzus képes-e legitimálni az egyedülálló szülők csökkenő jóléti támogatását. A disszertáció ezt a kérdést járja körül az egyedülálló anyák jóléti érdemességével kapcsolatos lakossági attitűdök vizsgálatával. A dolgozat komplex megközelítést alkalmaz, és nemcsak az attitűdöket vizsgálja meg, hanem feltárja az azokat formáló tényezőket is. Elemzi az egyedülálló anyák támogatásának történeti-intézményi kontextusát, az egyedülálló anyákról kialakult képet, az egyedülálló anyák érdemességét meghatározó percepciókat, és a kormány családdal kapcsolatos diskurzusát. A disszertáció ezen tényezők feltárása mellett az egymásra való hatásukat is vizsgálja, hiszen feltételezhető, hogy mindezek kölcsönösen formálják egymást: nemcsak az attitűdöket befolyásolhatja az intézményrendszer és a politikai diskurzus, hanem az attitűdök is formálhatják a jóléti juttatásokat és a politikai diskurzust.

Ezen kívül a dolgozat összehasonlító keretben, Magyarországot az Egyesült Királysághoz és az Egyesült Államokhoz hasonlítva vizsgálja az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességet azon tényezők esetében, amelyeknél ez lehetséges. Magyarország összevetése az angolszász országokkal releváns nemcsak az eltérő diskurzusok, de az egyedülálló anyák állami támogatásának eltérő történeti-intézményi berendezkedése miatt is. Az e szempont mentén történő összehasonlítás kiváló lehetőséget biztosít annak összevetésére is, hogy a szocialista és kapitalista országok miképpen segítették elő a nemi egyenlőség alakulását a 20. század folyamán. Míg a nyugati feminista kutatók gyakran ábrázolják a posztoszocialista országokat szocialista múltjuk miatt a nemi egyenlőség szempontjából lemaradónak a nyugati demokráciákhoz képest (Jung, 1994; Olsen, 1997; Slavova, 2006: 248), addig az egyedülálló

anyák jóléti érdemességének kérdése egy olyan aspektusát mutathatja a nemi egyenlőségnek, mely alapján a szocialista országok jártak előrébb az angolszász országokhoz képest.

2. Kutatási előzmények

2.1. A célzott jóléti juttatások társadalmi legitimitása – Elméletek és megközelítések a társadalmi csoportok jóléti érdemességének vizsgálatára

Az elmúlt néhány évtizedben három fő kutatási iránya alakult ki a célzott jóléti juttatások társadalmi legitimitásának (van Oorschot és Roosma, 2017). Az első megközelítés a jóléti rendszerek és egyes juttatások kialakítását helyezi a középpontba, azt feltételezve, hogy azok jellemzői befolyásolják a társadalom jóléti attitűdjeit. Ehhez az irányhoz tartozó kutatásoknak egyik fő megállapítása, hogy az univerzális jóléti rendszerek (mint például a szociáldemokrata jóléti rezsimek) nagyobb fokú társadalmi legitimitással rendelkeznek, mint a szelektív (pl. liberális) jóléti rendszerek (pl., Korpi, 1980; Rothstein, 1998), mivel az utóbbiakban sokkal jelentősebb a társadalmi távolság a juttatásokban részesülő és nem részesülő csoportok között. Az intézményi megközelítéshez tartozó kutatások ugyanakkor nemcsak makroszinten, a jóléti rendszerek egészét vizsgálhatják, hanem számos esetben a figyelem a mezoszintre irányul, és a kutatók kifejezetten egy-egy csoportot célzó juttatás intézményi kialakítására fókuszálnak (pl., Laenen, 2018; van Oorschot és szerzőtársai, 2017). Általános megállapítása ezeknek a tanulmányoknak is, hogy minél inkább univerzális (vagyis nem feltételekhez kötött, állampolgári alapon járó) és minél kevésbé szelektív (csak bizonyos feltételeknek megfelelő csoportoknak járó) egy juttatás, annál inkább támogatják annak rendszerét az állampolgárok is (Goodin és Le Grand, 1987; Skocpol, 1991).

A második megközelítés a juttatások által célzott csoportról kialakult képet vizsgálja. E megközelítés szerint minél kedvezőbb egy adott csoportról kialakult közvélekedés, annál inkább támogatja a társadalom a feléjük irányuló jóléti transfereket is (Schneider és Ingram, 1993; van Oorschot és Roosma, 2017, p. 10). Korábbi kutatások elsősorban akkor alkalmazták ezt a megközelítést, amikor feltételezhető volt, hogy a juttatásban részesülő csoportról kialakult kép olyan mértékben kedvezőtlen, hogy az érdemben befolyásolhatja az adott csoport jóléti érdemességének megítélését.

A harmadik megközelítés a csoportok vélt jóléti érdemességét meghatározó percepciók vizsgálatára irányul, feltételezve azt, hogy az érdemesség szempontjából releváns percepciók alapján pozitívabban megítélt csoportok számára nyújtott állami segítség nagyobb fokú

társadalmi legitimitás élvez. Az előző megközelítéshez képest ez az irány nemcsak a csoportról kialakult sztereotípiákra koncentrál, hanem a csoporttal kapcsolatos vélekedéseket részletesebben és specifikusabban, a vélt érdemességet meghatározó öt percepció („CARIN” kritériumok) alapján elemzi. Az első ilyen érdemesség szempontjából releváns percepció a csoport vélt felelőssége a saját helyzetük felett („felelőség”). A második a csoport juttatás iránt mutatott attitűdje („attitűd”). A harmadik a csoportok jóléti rendszer működéséhez nyújtott múltbeli vagy jövőbeli hozzájárulásának percepciója („reciprocitás”). A negyedik a csoport és a többségi társadalom közötti társadalmi távolság („identitás”), például nemzetiségi hovatartozás vagy társadalmi normák alapján. Az utolsó komponens pedig a csoportok vélt rászorultsága („rászorultság”).

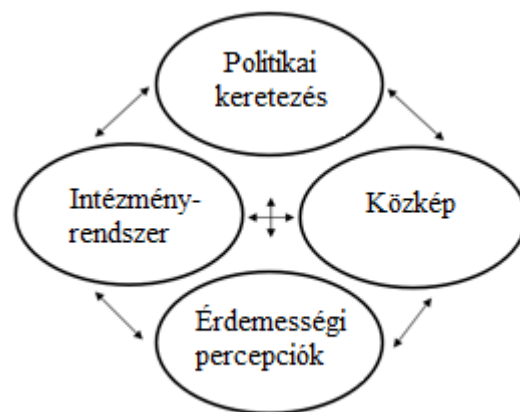
Az érdemességi percepciók fontosságát egy másik elméleti megközelítés is kiemeli. Az érdemességi heurisztika (Petersen, 2012; Petersen és szerzőtársai, 2011) elmélete szerint a válaszadók máshogy ítélik meg az egyes csoportokhoz tartozó személyek jóléti érdemességét, amikor az adott személyre vonatkozó egyéni, érdemességhez kapcsolódó releváns információ elérhető. Az érdemességi heurisztika egy automatikus pszichológiai folyamat, mely az evolúció során alakult ki. A heurisztika segít az egyéneknek megkülönböztetni a csalókat az együttműködőktől. A mechanizmusnak köszönhetően az egyének csalóknak („cheaters”) – és ezáltal segítségre érdemtelennek – kategorizálják azokat a segítségre szorulókat, akik kevés erőfeszítést mutattak annak érdekében, hogy ne szoruljanak mások segítségére. Míg azokat a személyeket kölcsönösen együttműködőknek („reciprocators”) tekintik – és ezáltal segítségre érdemesnek –, akik ugyan törekedtek arra, hogy elkerüljék a rászorultságot, de ettől függetlenül is nehéz helyzetbe kerültek. Az automatikus mechanizmus miatt az egyénre vonatkozó érdemességi percepciókra irányul a figyelem a sztereotípiák és az értékek helyett, így a kérdéshez kapcsolódó releváns tudással rendelkező és nem rendelkező egyének is konzisztensen ítélik meg a rászorulóknak jóléti érdemességét.

A fent bemutatott három megközelítés mellett a csoportok politikai keretezése (egy adott társadalmi probléma egyfajta megoldásának sugalmazása) (Sloothus, 2007, pp. 325-326) is érdemben formálhatja a csoportok jóléti érdemességének megítélését. Míg a jóléti politikák és a célzott csoportok megítélése általánosságban összefüggést mutat, a döntéshozók különböző megfontolások alapján – például ideológiai vagy gazdasági elképzelések szerint – (Schneider és Ingram, 1993) dönthetnek úgy, hogy csökkentik vagy növelik az adott csoportot célzó juttatások körét vagy mértékét. Ilyen esetekben a döntéshozóknak olyan keretben kell

kommunikálniuk a változásokat, hogy azok a választópolgárok számára is elfogadhatóak legyenek. Egy ilyen lehetséges stratégia a csoportok érdemességének vagy érdemtelenységének kiemelése, és a változás ezen keretben történő kommunikációja (Esmark és Schoop, 2017; Schneider és Ingram, 1993; Sloothus, 2007).

A jóléti attitűdök tehát legitimálják a jóléti politikákat, s az egyes csoportokat érintő jóléti attitűdöket befolyásolják a juttatások intézményi sajátosságai, a csoportról kialakult közvélekedés és a csoport vélt érdemessége az érdemességi percepciók mentén. A politikusok a csoportok érdemességére vonatkozó keretezéssel is legitimálhatnak változásokat a csoportok jóléti ellátottságában. A disszertáció mind a négy megközelítésmód alapján, komplex módon vizsgálja meg az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét Magyarországon. Az 1. ábra bemutatja a disszertációban használt négy megközelítésmódot és a közöttük lévő lehetséges összefüggéseket.

1. ábra. Megközelítések a társadalmi csoportok jóléti érdemességének vizsgálatára és a megközelítések közötti lehetséges összefüggések

2.2. Az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemessége a CARIN érdemességi percepciók alapján

Korábbi kutatások nem vizsgálták kifejezetten a CARIN érdemességi percepciók szerepét az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességének megítélésében, ugyanakkor kapcsolódó kutatási eredmények elérhetőek a témát illetően. A rászorultságra vonatkozóan Groskind (1991) vinnyettás survey kísérletének eredményei azt mutatták, hogy a kétszülős családok esetében a válaszadók elsősorban az apa munkaerőpiaci státusza és munkakeresési hajlandósága alapján döntöttek a családok érdemességéről (mely tulajdonságok a reciprocitás és a felelősség

percepcióira reflektálnak). Ettől eltérően az egyedülálló anyák esetében a gyermekek száma és a heti bevétel összege (mindkettő a rászorultságra vonatkozó tulajdonság) volt a két legfontosabb jellemző. Az egyedülálló anyák esetében ráadásul az anya munkaerőpiaci helyzete és munkakeresési hajlandósága kevésbé határozta meg a válaszadók döntését, mint a háztartásban nem jelen levő apa ezen tulajdonságai, valamint az anyák családi állapota (mely szintén a felelősség percepcióját méri) nem befolyásolta szignifikánsan a döntési mechanizmust. A rászorultsági percepció szerepét Roosma és Jeene (2017) eredményei is megerősítik. A holland válaszadók megengedőbbek voltak a juttatásokért cserében nyújtandó kötelezettségeket illetően, amennyiben az egyedülálló szülőknek fiatalabb gyermekeik voltak (magasabb fokú rászorultság).

Más tanulmányok a felelősség percepciójának szerepét emelik ki. Az egyedülálló anyák esetében a felelősséget gyakran az egyszülős családdá válásban betöltött felelősségként értelmezték, mely felelősséget legtöbbször az anyák családi állapotával operacionalizáltak. Míg az özvegy anyákat nem lehet felelősségre vonni helyzetük miatt, addig az elvált és főként a hajadon egyedülálló anyákat gyakran tartják felelősnek az egyszülős család kialakulásáért (Battle, 2019, p. 599; Fineman, 1991). Továbbá van Oorschot 1990-es évekbeli survey eredményei is azt mutatják, hogy a társadalom érdemesebbnek ítéli meg azokat a csoportokat, akik valamely, a társadalom által elismert társadalmi kockázattal rendelkeznek. A vizsgált társadalmi kockázatok közül az egyik az özvegyesség volt, a tartós betegségek és a nyugdíjas státusz mellett. Újabb kutatási eredmények igazolják, hogy az egyedülálló anyák felelőssége saját helyzetük kialakulásáért továbbra is meghatározó tényezője jóléti érdemességük megítélésének. Baumberg és szerzőtársai (2012, p. 26) fókuszcsoportos interjúk alapján azt találták, hogy a résztvevők kevésbé érdemesebbnek vélték azokat az egyedülálló szülőket, akik saját elhatározásukból döntöttek úgy, hogy egyedül nevelik fel gyermekeiket.

A további három érdemességi percepció fontosságáról is elérhetőek korábbi kutatási eredmények, ugyanakkor ezek fontosságát nem survey adatok, hanem kormányzati és média diskurzusok támasztják alá. Az 1990-es évekbeli amerikai jóléti diskurzusban domináns szerepe volt a „welfare queen” (jóléti királynő) sztereotípiának. A jóléti juttatásokban részesülő egyedülálló anyákat fekete (identitás), lusta (felelősség), feslett erkölcsű (identitás), alsó társadalmi osztályokból származó (identitás) nőkként ábrázolták, akik a kiskapukat kihasználva több jóléti juttatást vettek fel, mint amire jogosultak lettek volna (attitűd) (Gilman, 2014, pp. 259-260; Monnat, 2010). Az egyedülálló anyákhoz kapcsolódó osztályalapú sztereotípiák az

1990-es évek Egyesült Királyságában is elterjedtek voltak, ahol a diskurzus összekötötte az egyedülálló anyák jóléti rendszeren való függésének kérdését a tinédzserkori terhességekkel (Duncan és Edwards, 1999, pp. 28-31). Utóbbi az identitás és reciprocitás érdemességi percepciót érintette, mivel egyrészt a tinédzserkori terhesség a középosztálybeli szülői normákat sértette (identitás), másrészt a korai gyermekvállalás összekapcsolódott azzal a képzetrel is, hogy a fiatal anyák képtelenek lesznek majd a későbbiekben bekapcsolódni a munkaerőpiacra (reciprocitás).

3. A disszertáció céljai és a kitűzött célok relevanciája

A disszertáció három fő kutatási célt kíván megvalósítani. Egyrészt az egyedülálló szülők csökkenő állami támogatásának társadalmi legitimitását kívánja megvizsgálni, az egyedülálló anyák jóléti érdemességével kapcsolatos lakossági attitűdök és a változások közötti összefüggések feltárásával. A dolgozat ugyanakkor nemcsak a közvélemény attitűdjeit vizsgálja, hanem komplex megközelítést alkalmaz, és elemzi az azokat esetlegesen formáló tényezőket is, valamint az ezek közötti lehetséges összefüggéseket. Vizsgálja az egyedülálló anyák támogatásának történeti-intézményi kontextusát, az egyedülálló anyákról kialakult képet, az egyedülálló anyák érdemességét meghatározó percepciókat és a kormány családdal kapcsolatos diskurzusát.

Másrészt az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét kívánja összehasonlítani Magyarországon, az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban, kezdeményezve a téma összehasonlító vizsgálatát. Harmadrészt az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét meghatározó tényezőket kívánja feltárni az érdemességkutatásban jelenlevő fő elméletek alapján (CARIN, érdemességi heurisztika).

Az első kutatási cél a hazai szociálpolitikai irodalomhoz kíván hozzájárulni az egyedülálló szülők jóléti juttatásainak társadalmi legitimitását vizsgálva. Ezen kívül a disszertáció ezzel a céllal hozzájárul a célzott juttatások társadalmi legitimitásának kutatásához is, mivel komplex megközelítéssel, a korábbi kutatások által fontosnak bemutatott tényezők mindegyikét figyelembe véve vizsgálja az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét. A második kutatási cél az összehasonlító szociálpolitika szempontjából releváns, hiszen a korábbi kutatások szinte kizárólag az angolszász országokat vizsgálták a témát illetően. Emellett az összehasonlítás releváns a vizsgált országok eltérő történeti beágyazottsága miatt is ((poszt)szocialista Magyarország szemben a kapitalista angolszász országokkal). A történeti-intézményi összehasonlítással a dolgozat a feminista szociálpolitikai irodalomhoz is hozzá kíván járulni,

hiszen ezen különböző berendezések esetében vizsgálja, hogy azok miképpen segítették elő a nemi egyenlőséget. A harmadik cél a jóléti érdemesség kutatása szempontjából elméleti relevanciával bír, hiszen egy korábban nem vizsgált csoport, az egyedülálló anyák esetében teszteli a főbb érdemességkutatással kapcsolatos elméletek érvényességét.

4. A disszertáció szerkezete és a kutatási kérdések

A disszertáció valamennyi fejezete az érdemességkutatás egy-egy kutatási irányára fókuszál (intézményrendszer, közkép, érdemességi percepciók) illetve egy további fejezet vizsgálja a kormány családdal kapcsolatos diskurzusát (keretezés). A második és harmadik fejezet kontextuális fejezeteknek tekinthetők, hiszen azok nem kifejezetten az érdemességgel kapcsolatos társadalmi attitűdöket vizsgálják, hanem az attitűdök történeti és intézményi, valamint diszkurzív környezetét. Az attitűdök kerülnek a vizsgálat fókuszába a negyedik és ötödik fejezetben.

A második fejezet az intézményi hátterét vizsgálja az egyedülálló anyák jóléti érdemességének, a magyar, az amerikai, valamint a brit rendszerek közötti történeti-intézeti különbségek feltárásával. A fejezet tehát elsődlegesen a disszertáció komparatív céljához kíván hozzájárulni, és a következő kutatási kérdésekre keresi a választ: *Melyek a főbb történeti különbségek az egyedülálló anyák állami támogatásának rendszerében Magyarországon, az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban? Mely elképzelések formálták a rendszerek kialakítását? Milyen módon járultak hozzá a rendszerek közötti különbségek a kapcsolódó jóléti reformok és diskurzusok formálódásához? Hogyan segítették elő a különböző jóléti berendezkedések a nemi egyenlőséget?*

A harmadik fejezet a magyar kormány családdal kapcsolatos diskurzusát elemzi, és annak feltárására törekszik, hogy a hagyományos családi értékek fontosságát hirdető családpolitika hogyan érinti az egyedülálló szülők jóléti érdemességének kérdését. A fejezet a következő kutatási kérdésre kíván válaszolni: *Milyen mértékben és hogyan keretezi a kormány diskurzusa kevésbé érdemesnek az egyszülős családokat a kétszülős családokhoz képest?*

A negyedik fejezet az egyedülálló anyákról kialakult közkép és érdemességi percepciók közötti kapcsolatot, valamint az attitűdök és az intézményi változások közötti kapcsolatot vizsgálja. A fejezet elsősorban a disszertáció első céljához kíván hozzájárulni, és a következő kutatási kérdést vizsgálja: *Hogyan látja a közvélemény az egyedülálló anyákat, és hogyan viszonyul a*

róluk kialakult közkép és érdemességi percepcióik az egyedülálló szülők csökkenő állami támogatásához?

Az ötödik fejezet az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét meghatározó tényezőket vizsgálja két elmélet alapján (CARIN érdemességi percepciók és érdemességi heurisztika), így elsősorban a disszertáció harmadik céljához kíván hozzájárulni. Egyrészt feltárja a CARIN percepciók szerepét az egyedülálló anyák megítélésnek esetében, másrészt megvizsgálja, hogy ezen percepciók szerepe miként változik egyén-specifikus érdemességi jellemzők jelenlétében és hiányában. A fejezet kutatási kérdései a következők: *Mely CARIN érdemességi percepciók magyarázzák az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességet Magyarországon? Milyen mértékben változik a percepciók szerepe az egyedülálló anyák esetében az egyén-specifikus érdemességi jellemzők jelenlétében és hiányában?*

II. A felhasznált módszerek

A disszertáció nem egy adatbázis elemzésére épül, hanem különböző adatforrásokat (és kevert módszertant) használ, melyek megfelelőek az egyes fejezetek kutatási kérdéseinek megválaszolására. A második fejezet összehasonlítja az egyedülálló anyák állami támogatásának történetét Magyarországon, az USA-ban és az Egyesült Királyságban, összehasonlító irodalomáttekintést használva. A harmadik fejezet a magyar kormány családdal kapcsolatos diskurzusát elemzi, és feltárja hogyan kommunikál a kormány az egyszülős családokról, valamint milyen mértékben és hogyan keretezi őket kevésbé érdemesnek a tradicionális családokhoz képest. A kérdések megválaszolására a fejezet kritikai diskurzuselemzést és keretelemzést („frame analysis”) használ. Először a fejezet elemzi azt a tágabb kommunikációs keretet, amelyben a kormány kommunikál a családokról (hagyományos családi értékek fontossága), és értékeli, hogy ez a keret hogyan reflektál az egyszülős családok jóléti érdemességére. Ezt követően a fejezet külön elemzi az egyszülős családokkal kapcsolatos és a tradicionális családokra vonatkozó megszólalásokat a kritikai diskurzuselemzés módszerével, és összehasonlítja a két diskurzust a tekintetben, hogy hogyan reflektálnak az egyedülálló szülők érdemességére, és hogyan erősítik meg az egyedülálló szülők kedvezőtlenebb helyzetét a tradicionális családokhoz képest. A szövegek a kormány weboldaláról kerültek kigyűjtésre kulcsszavas kereséssel, valamint az egyszülős családokkal kapcsolatos megszólalások kiegészítésre kerültek célzott kereséssel (az elmúlt évtizedben bekövetkező, az egyszülős családok helyzetét érintő változásokkal kapcsolatos megszólalások kerültek kigyűjtésre).

A negyedik fejezet az egyedülálló anyákról kialakult közképet és érdemességi percepcióikat vizsgálja. Az egyedülálló anyákról kialakult közképet a dolgozat nyitott kérdések segítségével tárja fel, és zárt kérdésekkel ellenőrzi. Ezt követően a nyitott kérdésekre adott válaszok alapján operacionalizálja a CARIN érdemességi percepciókat az egyedülálló anyák esetében, és az operacionalizált survey kérdések segítségével felméri az egyedülálló anyákkal kapcsolatos érdemességi percepciókat. Az érdemességi percepciókat a következő öt állítás méri: „Az egyedülálló anyák többsége felelős azért, hogy egyedül maradt gyermekével/gyermekével.” (felelősség); „Az egyedülálló anyák többsége túl sok támogatást vár el az államtól” (attitűd); „Az egyedülálló anyák többsége keményen dolgozik azért, hogy el tudja tartani gyermekét /gyermekét” (felelősség és reciprocitás); „Teljesen hétköznapi az, hogy valaki egyedülálló anyaként neveli gyermekét” (identitás); „Az egyedülálló anyák többsége nehéz anyagi helyzetben van” (rászorultság). Egy további állítás mérte az egyedülálló anyák általános jóléti érdemességét: „Az államnak feladata segíteni az egyedülálló anyákat”.

Ebben a fejezetben tehát a különböző adatfelvételek egymásra épülve kerültek kialakításra, kevert módszertant használva. A fejezetben használt legtöbb adat a felnőtt, internettel rendelkező lakosságot reprezentáló kvótás mintán lett lekérdezve (nem, életkor, településtípus, régió) (500 és 1000 fős minták), az érdemességi percepciókat mérő kérdések közül ugyanakkor több lekérdezésre került reprezentatív, 1000 fős mintán is. Az eltérések a két mintavétel között nem szignifikánsak, jelezve a kvótás adatok megbízhatóságát.

Az ötödik fejezet az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét meghatározó tényezőket tárja fel két elméleti megközelítés és két módszer használatával. Az érdemességi heurisztika elmélete alapján (Petersen és szerzőtársai, 2011) máshogy ítélik meg az állampolgárok az állami segítségben részesülők jóléti érdemességét, amennyiben a segítségben részesülő személyre vonatkozóan, egyéni, érdemesség-specifikus jellemzők is elérhetők. A fejezet ezt figyelembe véve két módszerrel méri az egyedülálló anyák érdemességét meghatározó tényezőket. Az egyik módszer az érdemesség-specifikus jellemzők hiányában, míg a másik azok jelenlétében méri az érdemességet. Az érdemesség-specifikus jellemzők hiányában a fejezet a már korábban bemutatott, a negyedik fejezetben operacionalizált állítások segítségével méri a percepciók fontosságát, az érdemességre vonatkozó állítást („Az államnak feladata segíteni az egyedülálló anyákat”) használva függő változóként. Az érdemesség-specifikus jellemzők jelenlétére vonatkozó mérés egy vinyettás survey kísérlet, melyben a válaszadók specifikus tulajdonságokkal rendelkező egyedülálló anyák érdemességéről döntenek. A kísérletben a

következő tulajdonságok mérték az érdemességi percepciók fontosságát: anya családi állapota (felelősség); anya attitűdje a támogatáshoz (attitűd); anya életkora (reciprocitás); anya etnikai származása (identitás); gyermekek száma és az utánuk folyósított családi pótlék összege (rászorultság); anya munkaerőpiaci státusza és jövedelmének összege (reciprocitás és rászorultság); az apától kapott gyermektartás/az államtól kapott özvegyességi nyugdíj összege (rászorultság).

A kísérleti szituációk között az egyedülálló anyák hét tulajdonsága változott, melyek közül mindegyiknek kettő, három vagy négy kategóriája volt. Az így létrejövő 576 lehetséges szituáció közül véletlenszerűen 100 db került kiválasztásra, melyek véletlenszerűen 10 db vinyetta-csoportba kerültek elosztásra. A csoportok és azon belül a vinyetták sorrendje szintén véletlenszerűen változott.

Mind az állítások, mind a kísérlet egy nagyobb 2000 fős kérdőíves vizsgálat része volt. A minta ez esetben is a felnőtt, internettel rendelkező lakosságot reprezentáló kvótás mintán került lekérdezésre. A 2000 fős minta véletlenszerűen két részre lett osztva, amikor a survey kísérlet és az állítások következtek, így azok megközelítőleg 1000-1000 fős mintán kerültek lekérdezésre. Mindkét kérdésblokk esetén (kísérlet és állítások) a kérdés kiegészült a tradicionális családi értékekre vonatkozó kérdésekkel („*Ha egy házasság boldogtalanná válik, jobb ha elválnak, még ha gyermekük is van.*”, „*Egy gyereknek mindkét szülőjére szüksége van ahhoz, hogy boldogan nőjön fel*”, „*Egy nőnek joga van egyedül is gyereket vállalni, még akkor is, ha nem akar párkapcsolatban élni*”), mely változók mindkét módszer esetén független változókként szerepeltek.

III. Az értekezés eredményei

1. Eredmények a magyar szociálpolitika szempontjából – Az egyedülálló anyák célzott jóléti támogatásának társadalmi legitimitása Magyarországon

A második fejezet rámutatott arra, hogy Magyarországon az egyedülálló anyák jóléti támogatásának hosszú múltra visszatekintő, stabil rendszere van. A számukra nyújtott legfontosabb támogatási forma, a családi pótlék, a 20. század elején jött létre, és a dolgozó anyák az 1950-es évektől kezdődően saját jogukon részesülhettek a juttatásban. Ettől kezdve az egyedülálló anyák – az 1960-as évektől az egyedülálló apák is – magasabb összegű családi pótlékban részesültek a kétszülős családokhoz képest. Az egyedülálló szülők emelt támogatásának elve változatlan maradt egészen a rendszerváltásig, majd azt követően is, bár a

különbség az egyszülős és kétszülős családok pótléka között időszakosan változott. A rendszer stabilitása az egyedülálló szülők vélt érdemességének stabilitását is mutatja. Az érdemességüket alátámasztja a családi pótlék (kvázi) univerzális jellege is: a szocializmusban a dolgozó szülők részesültek belőle, de a teljes foglalkoztatás miatt szinte univerzálisnak tekinthető, majd a rendszerváltáskor univerzálissá vált, és a rendszerváltást követő időszakban mindösszesen két évben volt jövedelemteszthez kötött.

A harmadik fejezet eredményei azt mutatják, hogy a magyar kormány családi értékek fontosságáról szóló diskurzusa károsnak keretezi (és ezáltal kevésbé érdemesnek) a tradicionális családtól eltérő családformákat (köztük az egyszülős családokat is), mivel azok hozzájárulnak a demográfiai csökkenéshez. A keret megoldásként a tradicionális családi értékek népszerűsítését jelöli meg, valamint a tradicionális családok segítségét a családpolitikai rendszeren keresztül. Ebben a keretben tehát egyértelműen a tradicionális családok az állami segítségre érdemesek, míg a többi családforma kevésbé érdemes. Az egyszülős családok ugyanakkor nincsenek egyértelműen stigmatizálva ebben a keretben, és nincsenek is egyértelműen érdemtelennek keretezve, viszont a tradicionális családokhoz képest kevésbé egészséges, másodrangú családokként jelennek meg. Az egyszülős családokkal kapcsolatos kormányzati üzenet az, hogy az egyszülős családok ugyan érdemesek állami segítségre, de kevésbé érdemesek, mint a kétszülős családok, és a kormány elsődlegesen arra törekszik, hogy megelőzze az egyszülős családok kialakulását.

A negyedik fejezet az egyedülálló anyák állami támogatásának társadalmi legitimitását az egyedülálló anyákról kialakult közkép és érdemességi percepcióik vizsgálatával tárta fel. A nyitott kérdésre adott válaszok alapján a közvélemény az egyedülálló anyákat szegény, családjuk eltartása érdekében keményen dolgozó, érzelmi és anyagi támogatásra szoruló anyáknak tekintik. Mindezek közül a leggyakrabban említett jellemző a szegénység volt, ugyanakkor a válaszadók hasonló gyakorisággal emelték ki azt is, hogy az egyedülálló anyák által vezetett háztartások nem teljesek, hiszen hiányzik az apa a családból. A kiemelt két jellemző (szegénység és hiányosság) a rászorultság és az identitás érdemességi percepcióira reflektál. Az egyedülálló anyák érdemesnek tűnnek a társadalom szemében a rászorultság percepciója alapján, hiszen szegénynek véli őket a közvélemény, viszont kevésbé érdemesnek tekinti őket az identitás percepciója szerint, hiszen ezek a családok eltérnek a preferált kétszülős családformától.

Az attitűdállításokra adott válaszok is alátámasztják a nyitott kérdések eredményeit, hiszen a válaszadók többsége (közel 80%-uk) egyetértett azzal az állítással, hogy az egyedülálló anyák többsége rossz anyagi körülmények között él, míg a válaszadóknak mindösszesen a fele értett egyet azzal, hogy *“Teljesen hétköznapi az, hogy valaki egyedülálló anyaként neveli gyermekét.”* A válaszadók e dimenzió (identitás) szerinti megosztottságának ellenére a többség (több mint 80%) egyetért azzal az állítással is, hogy az államnak feladata segíteni az egyedülálló anyákat. Ezek az eredmények tehát azt mutatják, hogy míg a közvélemény megegyezik a kormány konzervatív családpolitikai diskurzusával a tekintetben, hogy a tradicionális család a preferált családforma, ugyanakkor a közvélemény az egyedülálló anyákat is állami segítségre érdemesnek tekinti. Az egyedülálló anyák érdemessége magyarázható azzal, hogy percepciójuk pozitív (ötből) négy érdemességi percepció mentén, továbbá azzal is, hogy a magyar lakosság családi értékei ellentmondásosak. A magyar attitűdök egyrészt konzervatívak a házasság és a kétszülős családok preferálást tekintve, másrészt liberálisak a válás elfogadottságát tekintve.

Az ötödik fejezet az egyedülálló anyák állami támogatásának társadalmi legitimitását az anyákat célzó rendszer jellemzőinek vizsgálatán keresztül közelítette meg. A fejezetben alkalmazott vinyettás survey kísérlet eredményei visszajelzést nyújtanak arról, hogy az egyedülálló anyák csoportján belül mely anyák segítése élvez nagyobb fokú társadalmi legitimitást. Az eredmények egyrészt azt mutatják, hogy a válaszadók érdemesebbnek találták azokat az egyedülálló anyákat, akiknek egy gyermekük volt és az egy gyermek után alacsonyabb összegű pótlékot kaptak, mint a háromgyermekes anyákat, akik a magasabb gyermekszám miatt gyermekenként nagyobb összegre voltak jogosultak. Eszerint a válaszadók nem támogatják a juttatások pronatalista elven alapuló elosztását. Másrészt a válaszadók, mind a nem dolgozó, mind a dolgozó, de az átlagosnál alacsonyabb jövedelemmel rendelkező anyákat érdemesebbnek vélték a dolgozó és átlagos, valamint a dolgozó és az átlagosnál magasabb jövedelemmel rendelkező anyákhoz képest. Ezek alapján nem élvez társadalmi legitimitást az egyedülálló anyák támogatásra való jogosultságának munkához való kötése sem. Harmadrészt az eredmények azt is mutatják, hogy szélesebb körű társadalmi legitimitást élvezne az egyedülálló anyák támogatásának egy olyan rendszere, ami jobban figyelembe veszi az anyák anyagi rászorultságát, mivel a válaszadók érdemesebbnek ítélték meg, mind az alacsonyabb jövedelemmel, mind az alacsonyabb tartási díjjal/árvaellátással rendelkező anyákat. Összességében a kísérlet eredményei azt mutatják, hogy a válaszadók preferenciái nem felelnek meg a jelenlegi rendszernek, ami a dolgozó, magasabb jövedelmű családoknak kedvez.

Összefoglalóan a második, negyedik és ötödik fejezet eredményei mind azt mutatják, hogy az egyedülálló anyák állami támogatása széles körű társadalmi legitimitást élvez Magyarországon. Ezt az eredményt alátámasztja támogatásuknak történeti-intézményi kontextusa, melyen belül a juttatások formája stabilnak és (kvázi)univerzálisnak tekinthető. Tovább erősíti ezt a megállapítást az egyedülálló anyákról kialakult kedvező közkép, pozitív megítélésük négy érdemességi percepciói szerint, valamint a társadalom széleskörű egyetértése a tekintetben, hogy az államnak feladata segítenie az egyedülálló anyákat. A történetileg stabil intézményrendszer és a pozitív társadalmi attitűdök a kormány más, a tradicionális családtól eltérő családformákhoz képesti óvatosabb kommunikációját, valamint az egyedülálló szülők támogatásának kevésbé látványos csökkentését is magyarázza. Ezek az eredmények pedig rámutatnak arra is, hogy a vizsgált tényezők között jelentős összefüggések vannak. Az egyedülálló anyák állami segítségének magasfokú társadalmi támogatottsága ugyanakkor azt is mutatja, hogy a társadalmi attitűdök nincsenek összhangban a családpolitika elmúlt tíz évben végbemenő változásaival, melyek következtében csökkent az egyedülálló szülők célzott támogatása. A disszertáció eredményei szerint a közvélemény növelné az egyedülálló szülők támogatását, és olyan rendszert támogatna jobban, ami az egyedülálló anyák anyagi rászorultságát fokozottan figyelembe veszi.

2. Eredmények az összehasonlító szociálpolitikai kutatás szempontjából

A második fejezet bemutatta, hogy az egyedülálló anyák számára nyújtott jóléti juttatások történeti fejlődése jelentősen eltér Magyarországon, az USA-hoz és az Egyesült Királysághoz képest. Míg az angolszász országokban az egyedülálló anyákat szociális segélyekkel segítették, addig Magyarországon az egyedülálló anyák segítése beépült a családi pótlék rendszerébe, és az egyedülálló anyák emelt összegű családi pótlékban részesültek. A rendszerek közötti különbségek az egyedülálló anyák eltérő percepciójával magyarázhatóak. Magyarországon az egyedülálló anyákat, mint a többi anyát, dolgozó anyáknak tekintették. Ettől eltérően az angolszász országokban a férfi kenyérkereső modell miatt az egyedülálló anyákat nem tekintették dolgozó állampolgároknak. Ezen kívül az USA-ban és az Egyesült Királyságban a jóléti rendszer megkülönböztette az állami segítségre érdemes özvegy egyedülálló anyákat a többi, „érdemtelen” egyedülálló anyáktól. Míg az özvegyek részesei voltak a társadalombiztosítási rendszernek (elhunyt férjük munkaviszonya alapján), addig az elvált, partnerüktől külön élő és hajadon anyák kiszorultak a társadalombiztosítási rendszerből. Az özvegyek továbbá gyakrabban is részesültek szociális segélyekben. Ehhez képest

Magyarországon a családi pótlék rendszere nem különböztette meg az egyedülálló anyákat a családi állapotuk szerint.

Az angolszász rendszerek jellemzőit figyelembe véve nem voltak különösebb akadályai az egyedülálló anyák jóléti juttatásainak 1990-es években történő megreformálásának. Egyrészt a segélyalapú juttatások általánosságban alacsonyabb fokú társadalmi legitimitást élveznek, mint a szélesebb körben, univerzális alapon elérhető juttatások. Másrészt a férfi családfenntartó modell egyre inkább elavulttá vált a nők növekvő munkaerőpiaci részvétele miatt, továbbá az egyedülálló anyák családi állapot szerinti összetétele is jelentősen megváltozott, hiszen többségük már nem özvegy, hanem elvált, párjától külön élő vagy hajadon volt. A reformokat ugyanakkor az egyedülálló anyákat értelmetlennek keretező politikai és média diskurzusok is támogatták. A diskurzusok az egyedülálló anyák racionális döntését hangsúlyozták, mely szerint az anyák szándékosan választották az egyedülálló anyaságot és a jóléti rendszeren való függést a házasság és a fizetett munka helyett. Fontos komponense volt még a diskurzusoknak a tradicionális családi értékek fontosságának hirdetése is, hasonlóan a 2010 utáni magyar családpolitikai diskurzushoz. Magyarországon ugyanakkor az egyedülálló anyák nincsenek stigmatizálva a kormányzati diskurzusban, de a hagyományos családi értékeket hirdető családpolitika másodrangú családokként ábrázolja az egyszülős családokat a kétszülős családokhoz képest. A magyar kormány egyszülős családokkal kapcsolatos visszafogottabb kommunikációját magyarázza a történeti-intézményi kontextus, hiszen történetileg az egyedülálló anyákat állami segítségre érdemesnek tekintették, így az egyedülálló anyákat negatívan keretező diskurzus nem élvezne társadalmi legitimitást.

A második, történeti összehasonlító fejezet rávilágít arra is, hogy a szocialista Magyarország jobban elősegítette a nemi egyenlőséget az egyedülálló anyák támogatásának szempontjából, mint az Egyesült Államok vagy az Egyesült Királyság. Míg a nyugati feminista irodalom gyakran ábrázolja a kelet-európai országokat elmaradottnak a nemi egyenlőség szempontjából, az egyedülálló anyák támogatása egy olyan aspektusát mutatja a nemi egyenlőségnek, mely alapján a szocialista Magyarország előrébb járt, mint a kapitalista angolszász országok. A liberális jogi környezet (válási törvény), a nők munkaerőpiaci részvétele, valamint a jóléti juttatások mind hozzájárultak a nemi egyenlőség elősegítéséhez a szocialista Magyarországon, hiszen a nők jogi stigmatizáció nélkül kiléphettek egy számukra kedvezőtlen kapcsolatból, valamint az állam elősegítette a nők lehetőségeit arra, hogy saját háztartást hozzanak létre és tartsanak fent. Az USA-ban és az Egyesült Királyságban a környezet kevésbé volt kedvező a

nők számára, hiszen a vétkesség elvét sokkal később töltötték el a válási gyakorlatban, a nők munkaerőpiaci részvételét nem segítették elő sem ingyenesen elérhető gyermekfelügyeleti szolgáltatásokkal, sem munkaerőpiaci politikákkal. Az egyedülálló anyák elvesztették a segélyre való jogosultságokat amint munkába álltak, és jövedelmük gyakran alig haladta meg a korábbi segély összegét.

A negyedik fejezet az egyedülálló anyákról kialakult közképet vizsgálta Magyarországon, és részben (a módszertani korlátokat figyelembe véve) összehasonlította a brit és amerikai ábrázolásokkal. Az angolszász országokból nem volt elérhető hasonló survey adat, így a fejezet az angolszász média és politikai diskurzusokban kirajzolódó képet hasonlította a magyar survey eredményekhez. Eszerint az látható, hogy míg az angolszász diskurzusok érdemtelennek ábrázolták az egyedülálló anyákat, addig Magyarországon a közvélemény állami segítségre érdemesnek tartja az egyedülálló anyákat.

Az érdemességi percepciók alapján az egyedülálló anyák amerikai ábrázolása négy, míg a brit három szempont mentén negatív. Mindkét országban úgy ábrázolták őket, mint akik racionálisan választották az egyedülálló anyaságot és a jóléti juttatásokat (felelősek saját helyzetükért), akik újratermelik a szegénységet és a jóléti rendszeren való függést (alacsony szintű reciprocitás). Az amerikai és brit diskurzusokban továbbá az egyedülálló anyákat feslett erkölcsű, „underclass”-beli tinédzser (UK) és fekete (USA) nőknek ábrázolták. Ezek a jellemzők mind az identitás dimenzióját érintik, hiszen szülői és szexuális normák, valamint társadalmi osztály és etnikai helyzet szerinti távolságra utalnak. Továbbá az amerikai „jóléti királynő” ábrázolásban az egyedülálló anyákat csalóknak festették le, akik több támogatást vettek fel, mint amire valójában jogosultak lettek volna (attitűd). Ettől eltérően Magyarországon a szegény (rászorultság), sokat dolgozó (reciprocitás) egyedülálló anya képe él a köztudatban. Az egyedülálló anyákról kialakult kép Magyarországon szintén nem kötődik valamely társadalmi osztályhoz vagy etnikai pozícióhoz, ugyanakkor az egyszülős családokat hiányosnak tekinti a hazai közvélemény is, mely szintén egyfajta társadalmi távolságra utal az egyedülálló anyák és a többségi társadalom között.

Összefoglalóan a második és a negyedik fejezet eredményei rámutattak arra, hogy az egyedülálló anyák jóléti érdemességének kérdése máshogy kontextualizálódik Magyarországon az angolszász országokhoz képest. A különbségeket magyarázza a juttatások eltérő történeti-intézeti fejlődése, valamint az ezeket formáló eltérő percepciók. A diskurzusokat tekintve hasonlóság mutatkozik a magyar és az angolszász esetek között a tekintetben, hogy mindegyik

országban kiemelt szerepe volt/van a hagyományos családi értékek hirdetésének. Fontos különbség ugyanakkor, hogy Magyarországon az egyedülálló anyákat nem stigmatizálja a kormány (ugyanakkor impliciten kevésbé érdemesnek keretezi őket). A magyar kormány óvatosabb kommunikációját magyarázza az egyedülálló anyák érdemességének történeti meghatározottsága és a pozitív lakossági attitűdök is.

3. Eredmények az érdemességkutatás szempontjából

Míg korábbi kutatások vizsgálták már az egyedülálló anyák érdemességet, a disszertáció negyedik fejezete elsőként operacionalizálta a CARIN érdemességi percepciókat az egyedülálló anyák esetében. Az operacionalizáláshoz a fejezet nyitott kérdéseket használt fel, és ez alapján kerültek megfogalmazásra a survey itemek (a „Felhasznált módszerek” fejezet részletesen bemutatja a létrehozott itemeket).

Az ötödik fejezet az egyedülálló anyák jóléti érdemességét meghatározó tényezőket vizsgálta két elmélet alapján (CARIN érdemességi percepciók (van Oorschot, 2000) és érdemességi heurisztika (Petersen és szerzőtársai, 2011), két módszer (regressziós elemzése a survey itemeknek és egy vinyettás survey kísérlet) segítségével. Az eredmények azt mutatták, hogy az egyén-specifikus érdemességi jellemzők hiányában a válaszadók az attitűd, reciprocitás/felelősség, identitás és rászorultság percepcióira egyaránt támaszkodtak. Eszerint Magyarországon az egyedülálló anyák érdemesnek tűnnek a társadalom szemében, mert keményen dolgoznak, nem követelőznek és rászorulónak tűnnek. Ezen kívül a liberális családi értékek, de ugyanúgy néhány konzervatív elképzelés is – mint például, hogy egy gyereknek szüksége van anyára és apára is a boldog élethez – magyarázza az észlelt érdemességüket. Ettől eltérően amikor az egyén-specifikus jellemzők elérhetőek voltak, a válaszadók elsősorban az anyák rászorultsága alapján ítélték meg az anyák érdemességet, míg az attitűd és reciprocitás, valamint a családi értékek közvetlen hatása eltűnt. Ezek az eredmények alátámasztják az érdemességi heurisztika működését, hiszen a válaszadók a sztereotípiáikat és értékeiket félretéve az elérhető érdemességi információk alapján döntöttek. Az egyedülálló anyák esetében ugyanakkor, a munkanélküliek és szociális segélyben részesülőkétől eltérően, az érdemességi heurisztika az észlelt rászorultság felé irányítja a figyelmet a felelősség és reciprocitás percepciói helyett.

Ez az eredmény egy nemi-alapú torzítást mutat az érdemességi heurisztika működésében, mely torzítás valószínűsíthetően a tradicionális nemi szerepekkel magyarázható. E feltételezés

szerint az anyák esetében kevésbé fontosak a felelősség és reciprocitás percepciói, mert ők tradicionálisan a gyermekek nevelésért és nem a család fenntartásáért voltak felelősek. Ennek a mechanizmusnak a létezését Groskind (1991) vinyettás survey kísérlet eredményei is alátámasztják, hiszen a válaszadók abban az esetben is elsősorban az anyák rászorultsága alapján döntöttek, és az érdemesség megítélésekor fontosabb percepció volt a háztartásban nem jelen levő apa munkaerőpiaci helyzete az egyedülálló anya munkaerőpiaci helyzeténél. Másrészt Groskind eredményei azt is megmutatták, hogy a kétszülős családok esetében az érdemességi heurisztika a munkanélküliekhez és a segélyezetttekhez hasonlóan működik, hiszen abban az esetben az apa munkaerőpiaci státusza és munkaerőpiaci hajlandósága alapján értékelték a válaszadók a családok érdemességét. Alátámasztja a nemi-alapú torzítást a disszertációban szereplő kísérlet azon eredménye is, hogy az apától/államtól kapott gyermektartás/árvaellátás összege jobban befolyásolta az egyedülálló anyák érdemességének megítélését, mint az anya jövedelmének mértéke és munkaerőpiaci státusza. Összeségében tehát a disszertáció egyik fontos eredménye, hogy a CARIN és érdemességi heurisztika elméletét ötvözve rávilágít arra, hogy az egyedülálló anyák esetében máshogy működik az érdemességi heurisztika, és a tradicionális nemi szerepek miatt a rászorultság percepciója felé tereli esetükben a figyelmet a felelősség és reciprocitás percepciói helyett.

A rászorultság percepciója tehát, mind az egyén-specifikus érdemességi percepciók jelenlétében, mind azok hiányában magyarázza az egyedülálló anyák jóléti érdemességét Magyarországon, továbbá az egyén-specifikus érdemességi jegyek jelenlétében kiemelt jelentőséggel bír. Ehhez képest a felelősség percepciója (abban az értelemben, hogy az anya felelős azért, hogy egyedül maradt gyermekével) egyik mérésben sem magyarázta az anyák érdemességet, mely eredmény meglepő, hiszen az angolszász irodalomban kiemelt jelentőséget tulajdonítottak ennek a percepciónak. Az ötödik fejezet eredményei ugyanakkor azt is megmutatták, hogy a felelősség dimenzióját a válaszadók különböző csoportjai másféleképpen értelmezték. Például az idősebb korcsoport tagjai és a férfiak – a fiatalabb korcsoportoktól és a nőktől eltérően – nagyobb valószínűséggel vélték állami segítségre érdemesnek az egyedülálló anyákat, amennyiben úgy válaszoltak, hogy az egyedülálló anyák többsége felelős azért, hogy egyedül maradt gyermekével/gyermekével. Ez az eredmény ellentmondásos a CARIN érdemességi percepciók elméletével, mely szerint azok a csoportok kevésbé érdemesek a társadalom szemében, akik felelősnek tűnnek saját helyzetükért. Egyik lehetséges magyarázata ennek az eredménynek, hogy a férfiak és az idősebb korcsoportba tartozók tradicionálisabban gondolkodnak a nemi szerepekről. Emiatt amikor azt gondolják, hogy a nők nem felelősek a

saját helyzetükért, akkor úgy vélik, hogy a gyermek apja felelős a család eltartásáért és nem az állam. Ez az eredmény azt is mutatja, hogy az egyedülálló anyák érdemességének vizsgálatakor elengedhetetlen megvizsgálni, mind az anyák, mind az apák vélt felelősségének szerepét.

A további három érdemességi percepció (attitűd, reciprocitás, identitás) mérések közötti változó szerepe szintén alátámasztja, hogy a válaszadók más szempontokat mérlegelnek az egyén-specifikus érdemességi percepciók jelenlétében és hiányában. A mérések közötti különbségek azt is mutatják, hogy az érdemességi percepciók szerepével kapcsolatos következtetések levonásakor többféle mérést is érdemes figyelembe venni. Emellett az ötödik fejezetben bemutatott eredmények arra is rávilágítanak, hogy a különböző mérések különböző célokra alkalmazhatóak. Míg a csoportok érdemességére vonatkozó egyén-specifikus jegyek nélküli mérések hasznosak lehetnek a csoportok célzott támogatásának társadalmi legitimitásának vizsgálatakor, addig a specifikusabb, egyéni érdemességi jegyeket tartalmazó mérések hasznosabbak lehetnek egy juttatás kialakításakor. Egy specifikusabb vizsgálat alapján jobban látható, hogy a támogatott csoportokon belül milyen jellemzők mentén lenne szükséges differenciálni egy rendszernek, hiszen a csoportokba tartozók számos (az érdemesség megítélése szempontjából releváns) jellemző mentén különbözhetnek egymástól.

Összességében tehát az eredmények azt mutatják, hogy a rászorultság percepciója fontos szerepet tölt be az egyedülálló anyák jóléti érdemességnek megítélésében Magyarországon, továbbá az attitűd, reciprocitás (és a felelősség abban az értelemben, hogy az anya mindent megtesz azért, hogy eltartsa családját), valamint az identitás percepciói is mind meghatározták az egyedülálló anyák érdemességét a kettő közül valamelyik mérésben. Az eredmények azt is mutatják, hogy a tradicionális családok preferálása nem határozza meg egyértelműen az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét, sőt bizonyos konzervatív elképzelések – mint például, hogy egy gyermeknek szüksége van anyára és apára is – növelik, és nem csökkentik az egyedülálló anyák vélt érdemességét. Az egyedülálló anyák tehát érdemesnek tűnnek a magyar társadalom szemében, mely percepciót magyarázza az egyedülálló anyák vélt szegénysége, nem követelőző attitűdje és dolgosságuk, a válás széles körű elfogadottsága, valamint az is, hogy a vélekedés mely szerint egy gyermeknek szüksége van mindkét szülőjére a boldog élethez növeli, és nem csökkenti az érdemességüket.

IV. Főbb hivatkozások

- Battle, P. B. (2019): War widows and welfare queens. The semiotics of deservingness in the US welfare system. In: Brekhus, W. H., Ignatow, G. (eds.) *The Oxford Handbook of Cognitive Sociology*. Oxford University Press, Oxford. pp. 585-605. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190273385.013.31
- Baumberg, B., Bell, K., Gaffney, D. (2012): *Benefits stigma in Britain*. Report. Elizabeth Finn Care/Turn2us, London.
- Blum, S., Kuhlmann J. (2019): Stories of how to give or take – towards a typology of social policy reform narratives. In: Blum, S., Kuhlmann, J. (eds.) *Narratives and Reforms in 'New' and 'Old' Social Policies*. Special Issue. *Policy and Society*, 38(3), 339-355. DOI: 10.1080/14494035.2019.1657607
- Duncan S., Edwards R. (1999): *Lone Mothers, Paid Work: and Gendered Moral Rationalities*. Macmillan, Basingstoke.
- Esmark, A., Schoop, S. R. (2017): Deserving social benefits? Political framing and media framing of 'deservingness' in two welfare reforms in Denmark. *Journal of European Social Policy*, 27(5), 417–432. DOI: 10.1177/0958928716688262
- European Institute for Gender Equality (2016): *Poverty, gender and lone parents in the EU*. Report. European Institute for Gender Equality, Vilnius.
- Eurostat (2020): *People at risk of poverty or social exclusion by income quintile and household type*. Dataset. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_peps03/default/table?lang=en (Accessed: 29 September 2020)
- Gilman, E. (2014): The Return of the Welfare Queen. *Journal of Gender Social Policy & the Law*, 22(2), 247-279.
- Goodin, R., Le Grand, J. (1987): *Not Only the Poor*. Routledge, London. DOI: 10.4324/9780429486234
- Groskind, F. (1991): Public reactions to poor families: Characteristics that influence attitudes toward assistance. *Social Work*, 36(5), 446–453. DOI: 10.1093/sw/36.5.446.
- Hancock, A. (2004): *The Politics of Disgust: The Public Identity of the Welfare Queen*. NYU Press, New York.
- Hobson, B. (1994): Solo mothers, social policy regimes and the logics of gender. In: Sainsbury, D. (eds.) *SAGE Modern Politics Series Volume 35 Sponsored by the European Consortium for Political Research/ECPR: Gendering welfare states*. SAGE Publications Ltd, London. pp. 170-187.
- Jung, N. (1994): Importing feminism to Eastern Europe. *History of European Ideas*, 19 (4-6), 845–851. DOI: 10.1016/0191-6599(94)90070-1
- Kilkey, M. (2000): *Lone Mothers Between Paid Work and Care: The Policy Regime in Twenty Countries*. Routledge, London.
- Korpi, W. (1980): Social policy and distributional conflict in the capitalist democracies. A preliminary comparative framework. *West European Politics*, 3(3), 296-316. DOI: 10.1080/01402388008424288
- Laenen, T. (2018): Do institutions matter? The interplay between income benefit design, popular perceptions, and the social legitimacy of targeted welfare. *Journal of European Social Policy*, 28(1), 4–17. DOI: 10.1177/0958928718755777
- Lewis, J. (eds.) (1997): *Lone Mothers in European Welfare Regimes: Shifting Policy Logics*. Jessica Kingsley, London.
- Millar, J. (1996): Mothers, workers, wives: policy approaches to supporting lone mothers in comparative perspective. In: Silva, E. B. (eds.) *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood*. Harvester Wheatsheaf, Brighton. pp. 97-113.

- Monnat, S. M. (2010): Toward a critical understanding of gendered color-blind racism within the US welfare institution. *Journal of Black Studies*, 40(4), 637-652. DOI: 10.1177/0021934708317739
- Morissens, A. (2018): The role of universal and targeted family benefits in reducing poverty in single-parent families in different employment situations. In. Nieuwenhuis, R., Maldonado, L. (eds.) *The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies to improve wellbeing*. Bristol University Press, Bristol, UK; Chicago, IL, USA. pp. 359-382. DOI: 10.2307/j.ctt2204rvq.22
- OECD (2018): *Poor children in rich countries: why we need policy action, Policy Brief on Child WellBeing*. OECD Publishing, Paris
- Olsen, F. (1997): Feminism in Central and Eastern Europe: Risks and Possibilities of American Engagement. *The Yale Law Journal*, 106(7), 2215-2257. DOI: 10.2307/797168
- Orloff, A. S. (1993): Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States. *American Sociological Review*, 58(3), 303-328. DOI: 10.2307/2095903
- Petersen, M. B. (2012): Social Welfare as Small-Scale Help: Evolutionary Psychology and the Deservingness Heuristic. *American Journal of Political Science*, 56, 1-16. DOI: 10.1111/j.1540-5907.2011.00545.x
- Petersen, M. B., Slothuis R., Stubager R., Togeby L. (2011): Deservingness versus Values in Public Opinion on Welfare: The Automaticity of the Deservingness Heuristic. *European Journal of Political Research*, 50(1), 24–52. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2010.01923.x
- Phoenix, A. (1996): Social constructions of lone motherhood – a case of competing discourses. In. Silva, E. B. (eds.) *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood*. Routledge, Abingdon, UK. pp. 175-190.
- Roosma, F., Jeene, M. (2017): The deservingness logic applied to public opinions concerning work obligations for benefit claimants. In. van Oorschot, W., Roosma, F., Meuleman, B. and Reeskens, T. (eds.) *The Social Legitimacy of Targeted Welfare*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK. pp. 189-205. DOI: 10.4337/9781785367212.00024
- Rothstein, B. (1998): *Just Institutions Matter: The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State (Theories of Institutional Design)*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Schneider, A., Ingram, H. (1993): Social Construction of Target Populations: Implications for Politics and Policy. *The American Political Science Review*, 87(2), 334-347. DOI: 10.2307/2939044
- Skocpol, T. (1992): *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States*. Belknap Press, Cambridge, MA.
- Slavova, K. (2006): Looking at Western Feminisms through the Double Lens of Eastern Europe and the Third World. In, Lukic, J., Regulska, J., Zvirsek, D. (eds.) *Women and Citizenship in Central and Eastern Europe*. Ashgate, Aldershot. pp. 245–65.
- Slothuis, R. (2007): Framing Deservingness to Win Support for Welfare State Retrenchment. *Scandinavian Political Studies*, 30: 323-344. DOI: 10.1111/j.1467-9477.2007.00183.x
- Van Lancker, W., Ghysels, J., Cantillon, B. (2015): Child benefits, targeting and single mother poverty: Exploring the role of targeting in 15 European countries. *International Journal of Social Welfare*, 24, 210-222. DOI: 10.1111/ijsw.12140
- van Oorschot, W. (2000): Who should get what, and why? On deservingness criteria and the conditionality of solidarity among the public. *Policy & Politics*, 28(1), 33-48. DOI: 10.1332/0305573002500811
- van Oorschot, W., Roosma, F. (2017): The Social Legitimacy of Targeted Welfare and Welfare Deservingness. In. van Oorschot, W., Roosma, F., Meuleman, B. and Reeskens, T.

(eds.) *The Social Legitimacy of Targeted Welfare*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK. pp. 3-33. DOI: 10.4337/9781785367212

V. A témakörrel kapcsolatos saját (ill. társszerzős) publikációk jegyzéke

Folyóiratcikk referált szakmai folyóiratban

Herke B. (2021): Investigating the Welfare Deservingness of Single Mothers: Public Image and Deservingness Perceptions in Hungary. *East European Politics and Societies: And Cultures*. 35(3),613-637. DOI: 10.1177/0888325420937773

Herke B., Janky B. (2021): The Role of the CARIN Deservingness Criteria in the Case of Single Mothers' Perceived Welfare Deservingness in Hungary. *Journal of Social Policy*. (közlésre elfogadott)

Könyvismertető referált szakmai folyóiratban

Herke B., Samu F. (2019): Wim van Oorschot, Femke Roosma, Bart Meuleman and Tim Reeskens (eds) (2017), *The Social Legitimacy of Targeted Welfare: Attitudes to Welfare Deservingness*, Cheltenham: Edward Elgar. *Journal of Social Policy*, 48(3), 648-650. DOI:10.1017/S0047279419000503

Konferencia-előadások angol nyelven

Herke B. (2019): The Role of the (CARIN) Deservingness Criteria in the Case of Single Mothers' Welfare Deservingness. The 6th International Conference of Social Policy ESPAnet Poland 2019. Varsó, Lengyelország, 2019. szeptember 27.

Herke B. (2019): Investigating the Welfare Deservingness of Single Mothers: Public Image and Deservingness Perceptions in Hungary. ESPAnet NL-VL Young Researchers Day. KU Leuven, Leuven, Belgium, 2019. május 29.

Herke B. (2018): Investigating The Public Image of Single Mothers Outside Liberal Welfare Regimes - A Case Study of Hungary. The Challenges of Future to the Social Sciences, International PhD Conference. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2018. szeptember 25.

Konferencia-előadások magyar nyelven

Herke B. (2018): Az egyedülálló anyák megítélése és jóléti érdemességük Magyarországon. Magyar Szociológiai Társaság 2018. évi vándorgyűlése Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar. 2018. október 19.